

Олександра САВЧЕНКО,
академік НАПН України

Методика роботи з ілюстративним матеріалом на уроках літературного читання

У наш стрімкий час різні види унаочнення інформації стають все більш важливим і невід'ємним засобом її засвоєння у різному віці. Особливого значення це набуває в умовах початкового навчання, зокрема в методиці предмета літературне читання. Ефективна реалізація ілюстративної функції навчання сприяє естетичному, загальнокультурному, мовленнєвому, соціальному розвитку дітей. Виняткову роль унаочнення тексту надавали видатні педагоги-гуманісти Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, Л.В. Занков та ін. Зорове сприймання і зорова пам'ять активізують асоціативне та образне мислення, мовлення, стимулюють пізнавальний інтерес, тому сприймання і розуміння молодшими школярами тексту відбувається глибше і емоційніше, якщо читання й аналіз передбачають роботу з ілюстративним матеріалом. Це зумовлено також особливостями мислення і сприймання дітей, які прагнуть до конкретного, образного, яскравого. На уроках літературного читання передбачається широке використання різних видів ілюстративного матеріалу. У створених нами навчальних комплектах з літературного читання для учнів 2–4 класів реалізовано *інноваційну концепцію їх ілюстративного оформлення*, ідеями якої є:

- цілісний підхід до ілюстрування підручників і навчальних посібників;
- образотворча різноманітність видів ілюстративного матеріалу;
- доступність, наближеність ілюстрацій до життя сучасних дітей;
- можливість багатофункціонального використання;
- врахування гендерного підходу.

За місцем *розташування, змістом і методичним навантаженням ілюстративний матеріал охоплює:*

- малюнки на обкладинках підручників; функціональні форзаці;
- заставки до розділів українознавчого змісту (народні іграшки, символи народного життя, орнаменти та ін.);
- систему сигналів для орієнтації дітей у змісті і структурі тексту (пташка на ключику, плашки для діалогу автора з читачем та різні виділення і шрифти);
- ілюстрації до текстів;
- репродукції картин художників (Т. Шевченко, К. Білокур, Є. Миронова, О. Шовкуненко, К. Трутовський, В. Ковальчук, Й. Бокшай та ін.);

• малюнки ровесників дітей як заохочення читачів до власної творчості;

• фотоілюстрації обкладинок книжок, з яких взято твори, що читають діти;

• ілюстрації з культурознавчим смислом у взаємозв'язку із змістом прочитаного (сторінка з азбуки Георгія Нарбута, "Абетка" Алли Горської, кімната-музей Марійки Підгірянки в м. Коломиї, музей "Писанки" та ін.);

• портрети і пам'ятники письменників.

Проаналізуємо види ілюстративного компоненту підручників з літературного читання та методичні особливості їх використання.

1. Ілюстративний матеріал на обкладинках і форзацах відкриває курс літературного читання і мотивує дітей до читання книжки; його не можна оминати під час ознайомлення з підручником або вважати лише поліграфічною прикрасою. Кожна обкладинка і форзац є органічною частиною змісту підручника. Її опрацювання сприятиме розвитку прогностичних умінь дітей, ознайомлює із образною моделлю.

Другокласники вже добре знають, що книгу можна "читати" за малюнками, що обкладинка несе багато інформації, тому ознайомлення з кожним новим підручником з літературного читання необхідно розпочинати із всебічного розгляду усіх елементів *обкладинки*, а потім *форзаців*.

У 2 класі сюжет обкладинки і підручника складають фрагменти малюнків до творів, які читатимуть діти: *дівчинка Калинка у розмові з казковим кущем калини; Півник повчає мишенят; хлопчик розмовляє з пєсиком*. Крім малюнків, слід звернути увагу дітей на інші елементи: для якого класу підручник, хто його укладав, що зазначено на сторінці.

Форзаці до підручника є образною дорожньою картою (моделлю) його змісту – "*Подорожуймо Читай-містом!*". На карті символічно зображено всі розділи підручника: школярі крокують вулицями, площами, парком, переходять місточок, заходять у читальню, казкові палаци, розважаються на веселих каруселях.

Назви вулиць і будівель на першому форзаці є ігровим відображенням змісту кожного розділу (теми), які вивчаються протягом першого семестру; другий форзац відповідно відображає зміст читання у другому семестрі.

У 3 класі сюжет обкладинки більш насичений. У центрі – *розгорнута казкова книга*, на сторінках

якої зображено героїв творів, що їх читатимуть діти. Цей образ відкриває кожен розділ, але на сторінках книги щоразу змінюється сюжет. Форзаци своєрідно відтворюють зміст підручника. У подорожі "Читай-містом" діти зможуть побувати в дитячій бібліотеці, в містечку чарівних казок, на зупинці Читайликів, побачити театральну афішу, відкрити скарби усної народної творчості та ін. Усе це унаочнює зміст відповідних розділів, мотивує до читання.

У 4 класі обкладинка підручника — це образ *диво-дерева*, на якому замість листя казкові птахи, квіти, під деревом захоплені читанням хлопчик і дівчинки. Образ маленького дерева присутній на кожній сторінці книги.

У 4 класі ілюстративний матеріал на форзацах стає більш узагальненим. Зміст першого форзацу *узагальнює і систематизує знання дітей про твори всіх жанрів, які вони читали у початкових класах*. Назви жанрів усної народної творчості та творів українських і зарубіжних письменників написані на пелюстках фантастичної квітки. Серединкою квітки є акровірш Дмитра Білоуса "Слово", у якому урочисто ушлявлено наше рідне слово; поет напучує дітей любити і берегти його ("слово погідне, слово наше рідне, любим тебе ми, будем вік любить..."). Ця квітка-символ розкриває дітям цілісність літературного процесу, важливість усіх жанрів, багатство української літератури.

На другому форзаці образно і водночас конкретно показано, як до читачів приходять книги. Цей матеріал унаочнює, ущільнює велику інформацію, яка у словесній формі була б менш доступною для дітей. Крім того, малюнки разом із підписами розширюють словниковий запас учнів (*автор, редактор, верстальник, коректор, друкар та ін.*), вводять у світ *книгознавства і поліграфії*. Цей форзац може слугувати опорою для творчих завдань, скажімо, скласти розповідь на тему "Як до тебе прийшов цей підручник?".

Отже, ілюстративний матеріал форзаців має виразний розвивальний і виховний потенціал, який необхідно повною мірою використати на уроках літературного читання.

2. Унаочнення апарату орієнтування у змісті та структурі підручника. Умовні позначення охоплюють найважливіші і найбільш найчастотніші види завдань (*зверни увагу; прочитай правильно; вживай у своєму мовленні; роз'єднай слова; прочитай, подумай; завдання на вибір; зіграємо виставу*). Символ *Пташка на ключику* розпочинає настановчі тексти до розділів, тем; цей значок завжди поряд із розповідями про письменників, поясненнями щодо послідовності виконання творчих завдань. Отже, коли діти розпочинають працювати з новим підручником і

новим розділом, слід неодноразово звернути їхню увагу на відповідність умовного позначення змісту завдання.

У підручниках для всіх класів додержано єдину систему зорового розмежування назв кожного розділу, теми, контролювальних блоків "*Чи уважно ти читав?*" і "*Перевір свої досягнення*". Основою цього ілюстративного матеріалу є українознавча символіка, твори українського народного мистецтва і авторські. Так, у 2 класі назви розділів написані на українських рушниках, використано ілюстрації зразків рослинного орнаменту, народних іграшок, елементи українського орнаменту. У 3–4 класах з цією метою зображено елементи петриківського розпису за творами відомої народної майстрині Марфи Тимченко, народного майстра Федора Панка. Звертаємо увагу вчителів на мотиваційну і прогностичну роль малюнків-заставок до розділів. Вони є своєрідною *образотворчою* установкою до сприймання змісту всього розділу. Тому корисно для розвитку образного мислення і прогнозування запропонувати дітям на основі уважного розгляду цих малюнків висловлювати припущення щодо зв'язку назви розділу, малюнка-заставки до нього і змісту творів, які далі вміщено у підручнику. Завершуючи читання розділу, варто знову розглянути заставку, щоб перевірити свої припущення. Якщо вчитель звертає увагу на художнє оформлення підручника, це поступово виховує у дітей культуру сприймання навчальної книги як цілісності текстової і художньо-ілюстративної частин.

3. Методика використання малюнків. Ілюстративний матеріал підручників досить різноманітний за тематикою, формою і функціями. Однак найбільшою є питома вага *малюнків*. За кількістю і місцем розташування у підручниках можна виділити 3-поміж них такі групи:

1) *оборочні*, які розташовані вздовж текстів. Вони переважно ілюструють одиничні образи з віршованих творів;

2) *великі сюжетні* (0,3–0,5 сторінки), що ілюструють основні події твору;

3) *малюнки-розвороти*, які наче з'єднують дві сторінки, близькі за змістом чи темою (наприклад, відомості про одного автора і його твори; вірші різних авторів на одну тему тощо); такі малюнки виконують не лише зображувальну, а й узагальнювальну функції;

4) невеликі малюнки "вмонтовані" у значні за обсягом тексти, які привертають увагу читачів до дійової особи, ключового епізоду (наприклад, п'єси, великої казки, оповідання);

5) малюнки, виконані художником цієї навчальної книги, і малюнки, виконані художником-ілюстратором до дитячої книжки, з якої взято твір у

підручник (принагідно зазначимо, що зіставлення малюнків різних художників до одного тексту розвиває смак і образне мислення читачів).

Варто привернути увагу дітей до того, що малюнки до художніх творів і науково-пізнавальних текстів відрізняються. Так, малюнки до художніх творів підсилюють образність опису, а в ілюстраціях до науково-пізнавальних творів переважає реалістичність зображення, що унаочнює предмет чи явище за суттєвими ознаками.

Зміст і форма ілюстративного матеріалу зумовлюють різні прийоми його використання. Деякі вчителі не надають належного значення роботі з малюнками, спеціально не навчають учнів "читати" ілюстрацію, обмежено використовують завдання на зіставлення текстової і образотворчої інформації, часто розгляд малюнків здійснюється після читання твору. Стосовно послідовності запитань можливий такий взаємозв'язок між малюнками і текстом: від малюнка до тексту; від тексту до малюнка, від малюнка до малюнка (з метою їх порівняння) — й межах одного малюнка (сюжет, кольори, настрої дійових осіб тощо).

За малюнками можна значно урізноманітнити опрацювання тексту: *вибіркове читання, переказ, характеристики дійових осіб, різні творчі роботи, розвиток усного мовлення.*

Розглядаючи малюнки, фотоілюстрації, репродукції картин, молодші школярі поступово засвоюють їх художню мову, вчаться розрізняти кольори і відтінки, композицію; з допомогою вчителя з'ясовують роль пейзажу, можуть розрізняти героїчний, ліричний, гумористичний чи сатиричний малюнок.

Розкриємо багатофункціональність використання ілюстративного матеріалу в процесі опрацювання творів різних жанрів (4 клас).

Види завдань:

- встановлення відповідності малюнка змісту твору ("Який епізод казки зображено на малюнку?" ("Лисичка-кума" І. Франко);
- конкретизація, доповнення прочитаного новою інформацією ("Що нового ви дізналися про стародавні часи, розглядаючи мозаїку зі станції "Золоті ворота"?") ("Наші предки — слов'яни" Олександр Олесь);
- образне уявлення прочитаного: "Розгляньте, якими зображено дійових осіб казки. Чи такими ви уявляли горобчика?" ("Біда навчить" Леся Українка);
- зображення динаміки образу героя: "Як зобразив художник політ Ікара?" (Міф "Дедал та Ікар");
- висловлювання оцінювальних морально-естетичних суджень щодо зображеного (краси, радості, співпереживання, захоплення, осуду): "Яке почуття викликає у вас зображене на малюнку?" ("Красиві слова і красиве діло" В. Сухомлинський); "Як пере-

дає художник своє ставлення до дійових осіб байки?" ("Зозуля і півень" Л. Глібова), "Як на малюнку передано красу ранньої осені?" ("Рідні краєвиди" Д. Чердниченка);

- поглиблення розуміння прочитаного на основі зіставлення його змісту з малюнком: "Зіставте малюнок із віршем. Чи таким, як на малюнку ви уявляєте вітерець?" ("Біля тихого Дунаю" А. Качан); "Розгляньте обкладинку книжки. Якою художник намалював Ганнусю? Що ви можете розповісти про дівчинку за цим малюнком?" ("Ганнуся" В. Рутківського);

- зорова опора для структурування тексту на частини і відтворення прочитаного "Розгляньте малюнки і розкажіть за ними казку "Цап і баран" українська народна казка) "Розгляньте малюнки. Які частини тексту вони ілюструють?" ("Ловись, рибко!" Я. Стельмаха); "До якої частини тексту немає малюнка?" ("Біда навчить" Лесі Українки); "Розгляньте, якими зображено Лисицю і Вовка; як передано хитрість і підступність Лисиці і простодушність Вовка?" (П'єса-казка "Лисиця, що впала з неба" Н. Шейко-Медведева);

- розповідь за малюнком: "Розгляньте ілюстрації до казки, виконані художницею В. Мельниченко. Підготуйте за ними стислий переказ твору");

- самостійне формулювання запитань до малюнка: "Розгляньте малюнок. Які запитання ви б поставили до нього?"

4. Крім малюнків-ілюстрацій до текстів, у всіх підручниках є *портрети письменників*. У 2 класі діти, читаючи розділ "Твори українських письменників", мають можливість розглянути 10 кольорових портретів письменників. У 3 класі — 15, у 4—13. Портрети розміщено поряд із розповідями про життя авторів творів. Крім портретів, образи видатних письменників увічнено у багатьох пам'ятниках. Тому у підручниках і посібниках для 3—4 класів вміщено ілюстрації пам'ятників Г.-Х. Андерсена, Т. Шевченка, Олени Пчілки, І. Франка, О. Пушкіна, Л. Глібова, В. Даля, Б. Грінченка, П. Тичини. Треба звертати увагу дітей, де саме поставлено пам'ятник, яким зображено письменника, що написано на пам'ятнику, що знаходиться поряд із ним. Наприклад, пам'ятник письменниці Олені Пчілці знаходиться у м. Луцьку біля бібліотеки її імені, пам'ятник Іванові Франкові в його рідному селі Нагуєвичі, де поет наче у колі видатних митців світової літератури, чий твори він перекладав. Чому саме в цих місцях поставлено пам'ятники? Чи бачили діти раніше пам'ятники митцям? Які є у їхньому місті, селі?

Необхідно звернути особливу увагу на пам'ятники або портрети Тараса Шевченка, репродукції яких є у кожному підручнику. Шевченко-художник зали-

шив по собі багато автопортретів, на яких зобразив себе у різні роки життя. З допомогою вчителя діти визначають, який вираз обличчя художника, який настрої передає його погляд, які фарби переважають, що виділено світлим тоном та ін. У процесі узагальнення прочитаних творів добре ще раз повернути увагу учнів до портретів: яким саме зображено себе автор, чи бачили діти інші його зображення та ін.

5. У підручниках для всіх класів є чимало *слайдів*, розгляд яких збагачує знання дітей фактичним матеріалом, викликає особливий інтерес. Це: фотографії обкладинок книг різних жанрів; пам'ятники засновникам Києва, князеві Ярославу Мудрому, першодрукарю Івану Федорову, площі Ринок у Львові, Національного музею Тараса Шевченка в Києві, заповідників, бібліотек, музеїв. Сприймання фотографій відрізняється тим, що зображене є достовірним, важливо прокоментувати зображені об'єкти.

За жанром це портрети, пейзажі, натюрморти і сюжети-картини відомих художників.

6. Розгляд репродукцій картин художників. На уроках літературного читання сприймання художнього слова і живопису досить часто поєднане за темою і часом, що сприяє глибшому розумінню прочитаного і культурному розвитку дітей. За таких умов, сприймаючи, скажімо, поезію, вони можуть сказати: "Бачу картину, намальовану поетом", "Знаходжу на картині образи з вірша".

Організуючи розгляд учнями репродукцій картин, бажано актуалізувати *міжпредметні зв'язки*, зокрема, з уроками образотворчого мистецтва та української мови. Як відомо, основним образотворчим засобом живопису є колір. За допомогою кольорових нюансів художник передає стан і настрої зображеного, своє ставлення до нього. З уроків образотворчого мистецтва діти знають, що кольори поділяються на теплі та холодні, що вони можуть бути легкими і важкими. Наприклад, легкими вважають жовтий, блакитний, а важкими – темно-коричневий, темно-вишневий кольори. Близькі (споріднені) – жовтий, червоний, далекі (контрастні) – зелений, фіолетовий тощо.

Керуючи розглядом картини, вчитель ставить за мету активізувати почуттєву сферу, образне мислення, мовлення дітей, збагатити загальну культуру. Цьому сприяє аналіз кольорової гами і композиції картини: розгляд пози, одягу, рухів, виразу обличчя персонажів; прийоми, які використав художник для виділення головного, як передав своє ставлення до зображеного; визначення загального тону, настрою картини та ін.

Привернемо увагу до художніх особливостей окремих картин, які учні розглядають на уроках літературного читання.

Репродукцію картини *Емілії Камінської "Моя сестричка"* розміщено у темі "Візьму перо і спробую" (3 клас). На картині зображено дівчинку 6–7 років, яка захоплена малюванням. Юну художницю зображено на тлі синюватої стіни, яка обвішана малюнками. Це ніби її особиста виставка.

Що дівчинка любить малювати? Які фарби переважають на її малюнках? Привертаємо увагу дітей, як саме зображено героїню картини. Тут спостерігаємо *прийом виділення головного*. Світлим кольором зображено ніжне, добре обличчя дівчинки, блакитні очі. Вона задумливо дивиться на глядачів. Може, юна художниця мріє про новий сюжет, адже в руках у неї наготові пензлик? Вираз обличчя дівчинки, її поза дуже природна, розкута. Біля її ніг довірливо розлігся рудий песик. Картина дихає теплом, любов'ю художниці до цієї милої дитини. Корисно запропонувати дітям скласти за картиною творчу розповідь (наприклад, доповнити побачене: як звали дівчинку, песика, де вона живе, що хоче намальовати).

У розділі "З чистого джерела народної творчості" є світла, тепла картина *"Одягають вінок"* (3 кл.) художника *Костянтина Трутовського (1826–1893)*. Погожої літньої днини надворі, біля хати, красива молода мати одягає віночок своїй донечці, яка в українському вбранні сидить на пеньку, замріяно всміхаючись, очікує, коли завершиться ця мить. Навпроти стоїть хлопчик, очевидно, братик цієї дівчинки. Вираз його обличчя глядач не може розпізнати, але поза засвідчує, що він вже тривалий час, з великою увагою спостерігає за дійством. М'який, гармонійний колорит картини (переважають білий і зелений кольори) підкреслюють гармонію у почуттях дійових осіб, гармонію людини з природою.

Керуючи сприйманням картини, вчитель проводить бесіду:

- Як називається картина? Хто її створив?
- Кого зобразив художник на картині?
- Де, у яку пору року відбувається дійство?
- Як вдягнені мама, дівчинка, хлопчик? Про що свідчить їхній одяг?
- З яким почуттям мама вдягає доні вінок? Які почуття переживає дівчинка?
- Чим зацікавився хлопчик?
- Назвіть кольори, які ви бачите на картині. Які переважають?
- Який настрої створює картина?
- Як ви вважаєте, з яким почуттям художник малював картину?

Репродукцію картини *Валентини Виродової-Готьє "Хлопчики"* (1984) вміщено після вірша Катерини Перелісної "Песик і хлопці" ("Я люблю читати" 2 кл.). Ці два твори органічно доповнюють один одного.

Художниця малює хлопчиків, які на мить зупинились серед квітучого луку, освітленого сонцем. Життєрадісний настрій підкреслено кольором: переважають блакитний і зелений кольори (мрійливість, життєствердження). Білосніжний песик, вірний друг хлопчиків, мабуть, весело гавкає, бо один з них повернувся до песика і сміється. Цей сюжет картини показує дитячу непосредність, безтурботність. На яскравому тлі картини контрастно виділяється фігурка старшого хлопчика у синьому костюмі, який серйозно вдивляється у щось, чого ми не бачимо. Можливо, художниця хоче цим сказати, що у житті є різні настрої і багато незвіданого. Чорнявий хлопчик тримається спокійно, впевнено, очевидно, у нього врівноважений характер.

Отже, синьо-зелений квітучий луг передає радість сонячного дня, фігурки хлопчиків згармонізовані у кольорі та русі, що підкреслює близькість їхнього світосприймання і почуттів. До цієї картини можна запропонувати дітям завдання на розвиток уяви. "Придумайте, про що хлопчики можуть розмовляти. Уявіть, що ви йдете їм назустріч. Про що б ви запитали один одного? Якби намалювати героїв картини на березі річки, що тоді треба буде змінити на малюнку?".

Діти також мають можливість розглянути репродукції інших картин, де головні персонажі їхні ровесники. Наприклад, картина *Ольги Богаєвської "Гості (день народження)"* емоційно з'єднує вірш-спогод *Дмитра Білоуса* про своє дитинство "Ми любили іменини" і гумористичне оповідання "Веселий день народження" *Лесі Мовчун*. Зміст різних творів дозволяє дітям порівняти, як подібний сюжет можна передати мовою різних образів. (3 кл. "Моя домашня читальня").

Тема ставлення дітей до читання неодноразово знаходить відображення у творах різних жанрів (наприклад, "Книголюбка" *В.Лучук*, "Соняшник" *Д.Павличка* та ін.). У посібнику "Я люблю читати" (3 кл.) ця тема висвітлюється у взаємозв'язку репродукції картини *Галини Березової "Цікава книжка"* із змістом вірша "Тиждень книги у нашому місті" *Оксани Сенатович*.

У навчальних комплектах для 2–4 класів учні ознайомлюються із життям і творчістю видатної народної художниці *Катерини Білокур*.

У 2 класі у розділі "Ой, весна, весна, днем красна!" діти під керівництвом учителя розглядають і висловлюють свої думки, почуття щодо репродукцій двох картин художниці "Польові квіти" і "Квіти під тином". (Розгляд цих картин відбувається після читання оповідання *Юрія Старостенка "Квіти — землі окраса"*). Розглядаючи картину "Квіти під тином", діти звертають увагу на колір кожної квітки,

як намальовано кожну пелюсточку, листочки. Доходять думки, що так художниця виявила свою любов до квітів, які вона ніколи не зривала, а малювала їх живу красу. Квіти вона вважала очима землі, вінцем краси.

Естетичному і мовленнєвому розвитку дітей сприяє розгляд натюрморту художниці "Богданівські яблука". Його сприймання може мати самостійне значення, а також бути компонентом створення інтегрованого образу осінніх яблук засобами слова і живопису. Адже ілюстрацію розміщено поряд із замальовкою Василя Сухомлинського "Восени пахне яблуками" (4 клас).

Катерина Василівна Білокур (1900–1961) — жінка незвичайної долі й виняткового таланту. Все життя вона присвятила малюванню квітів, плодів рідної землі, увічнюючи їх на картинах. Наділена унікальним даром тонко сприймати світ природи, вона — самою — так малювала квіти і плоди, що вони промовляли до глядачів, наче живі.

Розглядаючи натюрморт, діти помічають його піднесений колорит. Біло-рожеві яблука на тлі селянської хустки в центрі картини урочисто світяться своєю прозорістю. Тут вдало передано простір, глибину картини. Окрім того, знизу і з боків яблука обрамлено гілками ніжного яблуневого цвіту, а вгорі зображено пташок. Цим художниця ніби передає гармонію у світі природи, своє захоплення красою, закликає нас не порушувати її чарівність.

Діти розглядають репродукції пейзажів *Миколи Глуценка "Блакитний березень"*, "Зимовий ліс", *Йосипа Бокшая "Золота осінь"* та інші.

На пейзажній картині основне колір і настрої. Наприклад, на картині "Блакитний березень" переважає блакитний колір, який передає глибину неба, що плавно зливається з темно-синьою водою. Хоча сонця на картині не видно, і сніг ще не весь зійшов, деталі картини засвідчують, що вже відчувається весна. Світло, що летить крізь гілля дерев, показує, що краєвид звеселяє яскраве сонце, тіні дерев підкреслюють благодать весняного дня. Поеднання на картині землі і неба наче утворює гармонію в природі, розкриває привабливість ранньої весни. Картина викликає у глядачів світлі почуття очікування справжньої весни. Ось-ось вода відійде у своє русло, і все навкруги зазеленіє, розквітне.

Важливим джерелом загальнокультурного розвитку дітей, збагачення мовлення є розгляд ілюстрацій, картин, малюнків до творів, які присвячені історичним подіям, відомим постатям. Наприклад, у підручнику для 4 класу є портрети князя Ярослава Мудрого, короля Русі Данила Галицького, Козака-Мамає; листівки, фотографії пам'яток стародавніх подій тощо.

Узагальнюючи сказане, рекомендуємо таку послідовність організації роботи над картиною:

- підготовка учнів до її сприймання (коротка розповідь про художника, час створення картини тощо);
- первинний розгляд картини (від загального — колорит, настрої, композиція — до деталей);
- осмислення образів і настрою зображеного;
- цілісна розповідь за картиною;
- творчі завдання, спрямовані на розвиток фантазії.

7. Застосування аудіовізуальних засобів. Екранна культура (кіно, телебачення, відео) є могутнім засобом пізнання світу і самовираження людини, джерелом її емоцій, розвитку мислення і творчості. Світ сучасної дитини не можна уявити без масмедіа, які є потужними конкурентами вчителя і підручника як джерел інформації.

За Базовим переліком засобів навчання та обладнання для початкових класів, який затверджено МОН України у 2006 році для використання на уроках літературного читання, рекомендовані такі їх види: портрети письменників, репродукції картин, відеофільми (українські народні казки, казки народів світу; розповіді про виникнення книги, друкарства), аудіозаписи музичних творів. Як бачимо, цей перелік досить обмежений, тому вчителі активно застосовують Інтернет-ресурси, засоби унаочнення, які зараз пропонує освітній ринок.

Можливість дивитися різноманітні програми телебачення дозволяє сучасним дітям спостерігати за проявами всіх людських почуттів і вчинків, які молодші школярі не завжди можуть самостійно розрізняти за принципами моралі й естетичної цінності. Щоб прилучити дітей до елементарної екранної культури, в уроки роботи з дитячою книгою доцільно включати перегляд фрагментів дитячих відеофільмів і мультфільмів, які дають змогу акцентувати увагу на почуттєвій сфері побаченого, розрізнення й оцінювання стану дійових осіб.

У деяких сім'ях є відеотеки, у яких є і дитячі фільми. Бажано, щоб учитель розкривав батькам переваги колективного перегляду й обговорення в родині кращих дитячих фільмів. Можливо, спільними зусиллями доцільно створити "Класний кінотеатр", щоб допомогти дітям сприймати, аналізувати й оцінювати побачене у спільній дискусії.

Послідовність роботи з фільмами, фрагментами, як правило, охоплює три етапи: вступне слово вчителя (або у 4 класі учня, який уже бачив фільм), перегляд фільму (приблизно 15–20 хв), обговорення побаченого (бесіда, дискусія).

Кожна думка під час обговорення має бути доброзичливо вислухана, обмін думками і враженнями не повинен нагадувати опитування дітей. Ситуація

спілкування під час перегляду і обговорення має стимулювати дітей до висловлювання свого ставлення. Як правило, вони насамперед звертають увагу на сюжет — події, герої, пригоди. Тому доцільно, щоб глядачі спочатку висловились щодо цього, а вже потім відбувся аналіз власне почуттів, учинків героїв. Наступним, враховуючи готовність класу, може бути обговорення прийомів, які використав режисер у побудові фільму. Скажімо, як розпочато фільм, як зображено позитивного і негативного героїв, як змінювалась музика протягом фільму, з чого видно ставлення режисера до дійових осіб тощо. За переглянутим фільмом можна запропонувати різні творчі завдання: підготувати у групі до інсценізації уривок з фільму (його кульмінацію чи розв'язку); написати лист своєму другу про побачене; намалювати епізод фільму; скласти розповідь від імені героя фільму; поставити один одному запитання за побаченим тощо. Такий підхід до перегляду фільмів збагачує мовлення, почуттєву і мислительну сфери глядачів.

Улюбленим видом дитячих розваг є перегляд мультфільмів, багато яких зроблено за сюжетами художніх творів для дітей. Лікарі і педагоги рекомендують новий мультфільм переглядати дитині разом з дорослими, яка, за потреби, має його прокоментувати. В сюжеті не повинно бути грубошів, насилля (фізичного, морального), агресії, зброї, монстрів, непристойного прийому. Можуть бути небезпечними для поведінки дітей мультфільми, в яких герої не відчувають болі. Це притуплює в них відчуття небезпеки, вони можуть згодом повторити побачені трюки, чужий біль стає їм байдужим. Щоб не ризикувати фізичним і психічним здоров'ям дітей, вчителю необхідно ретельно зважувати якість фільмів і мультфільмів. Корисні поради щодо цього вчитель знайде у публікаціях¹.

Не зменшуючи вплив виразного читання вчителя на якість читання учнів, підкреслимо важливу роль звукозапису на уроках читання. Аудіативні засоби навчання охоплюють касети, компакт-диски, записи радіопередач. Незважаючи на давню історію, звукозапис у школі, і зокрема у початковій, не набув достатнього поширення. Особливо це стосується останніх років, коли навчальні фонозаписи майже не видавалися. Водночас удома діти досить часто слухають касети. Тому доцільно спільно з

¹ Див. Мартиненко С. Про користь і шкоду сучасних дитячих мультфільмів. // Почат. шк. — 2016, № 5. С. 45–46.

Бульбах Т. Підготовка і проведення уроків з мультимедійною підтримкою в початкових класах. // Почат. шк., — 2015, № 3. С. 56–57.

Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання. // За ред. : Ю.О.Жука. — К. : Педагогічна думка, 2012. — 112 с.

батьками шукати можливості залучення звукозапису на уроки літературного читання. Якщо такі можливості знаходяться, бажано використовувати звукозапис з різною метою: для слухання, аналізу і наслідування виразного читання; для доповнення музичним фрагментом сприймання художнього тексту. Наприклад, у 4 класі під час слухання Державного Гімну України, сприймання поезій Тараса Шевченка "Реве та стогне Дніпр широкий", Павла Тичини "Гаї шумлять...", слухання народних пісень тощо. Окрім того, якщо дозволяють технічні можливості, добре записати і прослухати виразне читання учнів, дискусії, ранки. Це не лише стимулює учнів до поліпшення якості свого читання, а є переконливим засобом виявлення резервів самостійного дитячого читання.

Умовами ефективного використання звукозапису на уроках літературного читання є: чітке визначення

вчителем мети слухання; створення в учнів мотивації до активного сприймання; відповідна змістова і словникова підготовка; виділення учнями у процесі слухання певної інформації та її наступне відтворення; аналіз і обмін враженнями від прослуханого в контексті мети застосовування звукозапису.

Підсумовуючи, зазначимо, що на уроках літературного читання, за умов правильного методичного керівництва, застосування різноманітного ілюстративного матеріалу сприяє збагаченню і конкретизації чуттєвого досвіду учнів, розвиває їхню спостережливість, усне мовлення, є засобом розвитку образного мислення, яви; за допомогою малюнків відбувається правильне відтворення послідовності змісту текстів, визначення структури, виділення характерних ознак персонажів твору тощо.

Оксана ВАШУЛЕНКО,
науковий співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Варіативність уроків компетентнісно орієнтованого навчання грамоти (читання) першокласників

Основною організаційною формою навчання в початкових класах є урок. В умовах запровадження компетентнісного підходу актуалізується проблема вдосконалення уроку, підвищення його якості й ефективності. Особливо загострюється потреба в переосмисленні питань, пов'язаних із моделюванням особистісно орієнтованого уроку навчання грамоти, оскільки на сьогодні змінюються передусім цілі навчання, а відповідно до них – зміст і методичне забезпечення.

Для сучасного етапу модернізації і розвитку загальної середньої освіти характерним є перехід від об'єкт-суб'єктної парадигми освіти до суб'єкт-суб'єктної. Таке розуміння навчальної взаємодії (учитель-учень, учитель-учні) передбачає, що діяльність учителя й учнів будується на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах, виховання і навчання кожного учня здійснюється на основі розвитку його природних здібностей; забезпечує розвиток кожної дитячої особистості, формування ключових і предметних компетентностей.

Така міжособистісна педагогічна взаємодія реалізує базову потребу школяра в залученні її до соціуму і культури суспільства на основі рівноправного

партнерства з учителем, характеризує готовність суб'єктів навчання до взаєморозуміння і взаємоповаги у процесі спілкування і діяльності [5, 883]. Крім цього, суб'єкт-суб'єктний характер відносин між учителем і учнем є запорукою збереження індивідуальності дитини, її унікальності, різноманітності у здібностях, можливостях, інтересах, потребах [5, 884].

З огляду на це, відбувається переосмислення суті поняття "урок".

Уроки навчання грамоти є особливим типом уроків, які характеризуються певними дидактичними особливостями, зумовленими такими чинниками:

- особливістю контингенту учнів класу;
- відмінностями у рівні підготовки дітей до школи;
- тривалістю уроку, який скорочено до 35 хв;
- необхідністю широкого використання ігрових форм навчання;
- обов'язковістю проведення динамічних пауз;
- відсутністю домашніх завдань;
- вербальним способом оцінювання навчальних досягнень першокласників;
- періодом навчання (добукварний, букварний, післябукварний);